

Utjecaj usmene književnosti u *Čudnovatnim zgodama šegrta Hlapića*

Nataša Prkić, dipl. knjiž.

Gradska knjižnica Marka Marulića Split

natasa.prkic@gkmm.hr

Sažetak

Godine 2013. obilježava se stota godišnjica prvog izdanja romana *Čudnovate zgode šegrta Hlapića* Ivane Brlić-Mažuranić. Već nakon izlaska romana Antun Gustav Matoš proglasio ga je remek-djelom, a takvo kritičarsko stajalište nije promijenjeno do danas. Dapače, u povijesti hrvatske dječje književnosti *Šegrt Hlapić* smatra se prvim pravim predstavnikom žanra dječjeg romana, pa je cijelo jedno razdoblje hrvatske dječje književnosti obilježeno kao „doba Ivane Brlić-Mažuranić“, a počinje upravo godinom objavljivanja *Čudnovatih zgoda šegrta Hlapića* (1913.).

Međutim, u svim istraživanjima koja su se bavila ovim djelom prisutno je kolebanje pri određivanju njegove žanrovske pripadnosti. Rasprava se razvija između romanesknog i bajkovitog načina oblikovanja. Navedena dvojba poslužila je kao poticaj da se proanaliziraju razmatranja kritičara te istaknu tipičnosti usmene književnosti utkane u *Čudnovate zgode šegrta Hlapića*.

Ključne riječi: usmena književnost, *Čudnovate zgode šegrta Hlapića*, Ivana Brlić-Mažuranić

Uvod

Od početka povijesti književnosti kontinuirano se odvija proces međuprožimanja pisane i usmene književnosti koje su književna baština jednog naroda i jednog jezika. Iako su otvorene jedna prema drugoj, mnogo je intenzivnija tendencija pisane književnosti da pronalazi svoje poticaje u usmenoj, ugrađujući je u svoj pisani diskurs. Usmena književnost najstariji je i najdugotrajniji oblik književnog izražavanja te je kao takva izvoršte, ali i trajna inspiracija pisanoj književnosti. Ti efekti njihovih međudjelovanja vidljivi su na različitim razinama – motivskoj, tematskoj, idejnoj, jezičnoj, stilskoj i strukturnoj.

Prepletanje usmene književnosti s dječjom još je intenzivnije. „Dječja književnost svoje podrijetlo djelomice vuče iz mnogih milenija pripovijedanja. Mit, legenda i bajka žive u njoj, uvijek se nanovo tiskaju i uvijek je svojim utjecajem oplemenjuju.“³⁰ Razlog njezinoj pojačanoj nazočnosti u dječjoj književnosti treba

30 Townsend, John Rowe. *Written for Children*. The Bodley Head. London, 1990., str. 220.

tražiti u činjenici da starija, usmena književnost predstavlja zalag narodne mudrosti i narodnog pamćenja, a književnost za djecu je plodno tlo da se u njezino tkivo utkaju pučke moralne vrijednosti. Hranjec primjećuje da se na podlozi usmenoknjiževnih oblika i u okvirima mašte dječja književnost može najslobodnije razbuktati. Smatra da su maštovitost i jednostavnost najčvršće i najočividnije poveznice ovih dviju književnosti.³¹

Kad se povežu usmena književnost i Ivana Brlić-Mažuranić, prva asocijacija nesumnjivo su *Priče iz davnina*. Međutim, današnji je cilj pokušati povezati pučku književnost s drugim njezinim najpoznatijim djelom, *Čudnovatim zgodama šegrtu Hlapića*.

Obilježja usmene književnosti u kompozicijskoj, sadržajnoj i jezičnoj strukturi djela

Iako to na prvi pogled nije tako očigledno kao u *Pričama iz davnina*, pri žanrovskom određivanju ovog djela stručnjaci se slažu da su *Čudnovate zgode šegrtu Hlapića* spoj dviju razina, svijeta narodne bajke i svijeta romana, realnog i čudesnog. Duško Car ističe dijalog gospodara cirkusa i Crnog čovjeka kao primjer koliko to djelo oblikovno i motivski izvire iz usmene književnosti:³²

– *Sjutra odlazim s cirkusom preko sedam gradova u osmi grad – reče gospodar cirkusa. – Pogledaj prije vranca, kako sam ga uredio! Kad dođe na njega svila, remenje i sedlo, neće ga nitko prepoznati, ne boj se. – Ja se ne bojim, jer znam da si ti mudriji od lije u planini – odgovori crni čovjek. – Ali sad mi izbroji dukate – reče gospodar. – No prije mi reci gdje je sada onaj čovjek, čiji je bio vranac? – Njega se ne trebaš bojati! On je u šumi gdje je šuma najdublja. Svezan je s tri konopa za najjači hrast... Sad istom izvadi gospodar tešku kesu i stade brojiti zlatne dukate na ruku Crnom čovjeku. Ali njihove su ruke bile tako crne da su i zlatni dukati na njima potamnili.*

Ovaj mali ulomak vrvi riječima, opisima, pa i konstrukcijama iz narodnih pripovijedaka. Tako rečenice „Gospodar cirkusa odlazi preko sedam gradova. Mudriji je od lije u planini. Treba izbrojati tvrde dukate. Sugovornik mu je Crni čovjek. Vlasnik ukradena konja je u šumi gdje je šuma najdublja, svezan je s tri konopa. Crni čovjek smije se kako se smiju opaki ljudi kad govore opake stvari. Gospodar vadi tešku kesu. Ruke Crnog čovjeka bile su tako crne da su i zlatni dukati u njima potamnili“ možemo lako predočiti kao dio pučke priče ili bajke.

Maja Bošković Stulli ističe da knjiga o Hlapiću ima vrlo mnogo dodira s bajkom. Smatra da se veza s bajkom ne krije u motivima (iako ne osporava njihovo postojanje), nego u stilu i konstrukciji pripovijedanja.

31 Hranjec, Stjepan. Hrvatski dječji roman. Zagreb: Znanje, 1998. str. 31.

32 Car, Duško. Kraljicu je boljela glava od samoga kraljevanja: Romani Ivane Brlić-Mažuranić. // Ivana Brlić-Mažuranić: zbornik radova o Ivani Brlić-Mažuranić / uredili Dubravko Jelčić...[et al.]. Zagreb: Mladost, 1970. str. 45.

„Istina je da nijedan doživljaj Hlapićev nije nadnaravan, fantastičan, mitski. Ali je cijela njegova pustolovina ne samo čudnovata nego i čudesna. U narodnoj bajci osnova njezine čudesnosti nije samo u čarobnim predmetima i mitskim bićima nego još više u konstrukciji cijelog zbivanja, u fantastičnom toku i povezanosti događanja, u onim nevidljivim nitima što upravljaju junakovom avanturom i stvaraju ono tako čudno podudaranje izoliranih epizoda: kada se junak, na primjer, vraća kući poslije mnogo godina upravo u času kad mu nevjesta treba poći za drugoga; ili kad junak kao slučajno iznenada čuje baš onaj razgovor koji će mu otkriti dugo traženu tajnu.“³³

Kompozicijska struktura s osobinama narodne književnosti uočljiva je i u nedostatku opisa, realističkih pojedinosti i konkretnosti. Ivana Brlić-Mazuranić u ovom djelu koristi akciju, radnju, a predmete ne opisuje, nego ih samo imenuje, dajući im poneki jasno omeđeni atribut (ožiljak u obliku križa na Gitinu palcu ili plava zvijezda na Markovoj kući). U tehnici pričanja u slikama koristi modele bajkovitih usporedbi („A konji su disali kao dva ognjena zmaja“). Usmenoknjiževnom modelu odgovara i njezin optimizam, sretni svršeci poslije svakog putovanja i pustolovine, te karakterističan stilski sklop samog kraja romana koji završava idealno.³⁴

Podloga narodne književnosti možda je najuočljivija pri analizi pripovjednih tehnika koje autorica koristi. Bajkoviti elementi pojavljuju se već u proslavu: „Sjednite dakle na prag i čitajte“ (asocijacija na usmeno pričanje), te u prvoj, tipičnoj bajkovitoj rečenici: „Bio je neki mali postolarski šegrt, koji nije imao ni oca ni majke.“ Ivo Zalar tu primjećuje sličnost, makar u različitosti, s onim čestim i uobičajenim početkom narodne priče: „Bio kralj i kraljica pa imali jedinca sina.“³⁵ Završetak djela još više podsjeća na bajku. Kao što je u narodnoj bajci siromašan mladić mogao za neko junačko djelo dobiti princezu za ženu, šegrt Hlapić, za svoja junačka djela i pomoć majstoru Mrkonji, dobiva ruku njegove kćeri.

U romanu ne nailazimo na geografsko i vremensko određenje zbivanja radnje. Ta nekonkretnost zbivanja izvan vremena i prostora („ta zemlja je jako velika; zemlja velika kao sedam carevina“) karakteristična je stilska osobina usmene književnosti. Ponekad se autorica, prekidajući priču, u stilu narodnog pripovjedača izravno obraća čitateljima: „Ali zato ipak neka nitko ne bude u prevelikom strahu. Hlapić je tako malen i tako dobar da će valjda sretno izbjeći svakoj pogibelji“, ili „Tko je čitao ovu knjigu do ovog mjesta i tko je zavolio Hlapića, taj bi najbolje učinio da za sada zatvori knjigu i da do sutra ne čita dalje.“ Ivo Zalar u studiji *Dječji roman u hrvatskoj književnosti* napominje da to komuniciranje proizlazi iz autoričine želje da barem na trenutak preuzme ulogu narodnog pripovjedača koji „ne misli samo na predmet pričanja nego i gleda rastužena ili srećom ozarena lica svoje publike“.³⁶

33 Bošković-Stulli, Maja. Povratak „Šegrtu Hlapiću“. // Revija 2, 7(1967), Osijek, str. 79.

34 Usp. Bošković-Stulli, Maja. nav. dj.

35 Zalar, Ivo. Dječji roman u hrvatskoj književnosti. Zagreb: Školska knjiga, 1983. str. 19.

36 Zalar, Ivo. Nav. dj. str. 21.

Sadržajna analiza romana otkriva narativne elemente usmene književnosti na razini fabule, motiva, likova i pouke. S obzirom na razvoj i slijed radnje, Maja Bošković-Stulli primjećuje:

„Kao u bajci, Hlapić je siročče, napušteno i izolirano; on polazi u svijet za velikom avanturom, ne znajući sam zašto (povod je ništetan: gazda ga je istukao), putem će doživjeti neobične stvari, riješiti brojne nesklade i vratiti na kraju svom gospodaru njegovu izgubljenu kćerku te se njome oženiti, razumije se, autorici nije bilo ni na kraj pameti da se, pišući Hlapića povodi za bajkom. Veze su dublje, unutarnje. Hlapić na više mjesta u šali kaže da ga car šalje po zemlji da putuje i pomogne kome treba pomoći u njegovom carstvu. To je doduše šala, distancirana od bajke, ali ujedno ipak pogađa suštinu Hlapićeve avanture“.³⁷

Nadalje, književnica preuzima uobičajene narodne motivske rekvizite. Primjerice, putovanje traje sedam dana, spominju se raskrižja na kojima su se u staro doba sastajali vilenjaci, vještice i vukodlaci, Hlapić među pastirima baca kamen s ramena vještinom kakvom je to činio Kraljević Marko (očita aluzija na narodni mit o tome kako je Marko dobio snagu od vile). U radu *Kraljicu je boljela glava od samog kraljevanja*³⁸ Duško Car ističe sljedeće motive koji izviru iz narodne književnosti: imena (Mrkonja, Hlapić), crni čovjek, „usudna brojka tri“ – tri vrline valjana putnika, u razgovoru najčešće sudjeluju tri seljaka ili radnika, već navedenih sedam gradova, deset crkava i sto ulica. Car zaključuje kako su u *Čudnovatim zgodama šegrtu Hlapića* elementi bajke brojni i mnogovrsni. Dubravka Zima primjećuje da „pojedini prizori nesumnjivo pripadaju motivskom repertoaru trivijalne književnosti“. Navodi motive izgubljene kćeri, brazgotine kao ključnog elementa prepoznavanja, iznenadne obrate radnje, sretne slučajnosti (primjerice, noćni susret s košaračem ili scena u cirkuskom šatoru) kao bitne elemente fabule.³⁹

U romanu je suprotstavljen svijet dobrote, plemenitosti, humanosti i vedrine nasuprot svijetu zla, nehumanosti i zlobe. Takav tipični bajkoviti inventar usmene književnosti postignut je crno-bijelom polarizacijom i hiperbolizacijom likova. („Hlapićev gospodar zvao se majstor Mrkonja, a bio je zao i strašan. Tako je bio velik da mu je glava sezala do stropa u njihovoj maloj sobi. Imao je kuštravu kosu kao lav, a duge brkove do ramena. Njegov glas bio je tako jak i krupan kao u medvjeda.“)

Koncepcija glavnog lika također doziva u svijest mitologiju. Stjepan Hranjec navodi da Hlapić polazi u svijet radi pustolovina, iz svakog sukoba izlazi kao pobjednik, on je superjunak, staložen, priseban, mudar, kao neko mitsko biće, a ne kao stvarni dječak.⁴⁰ On je „veseo kao ptica“ (u usmenoj književnosti ptica je nebeski znak), „hrabar kao Kraljević Marko“ (u usmenoj književnosti simbol za mitsku

37 Usp. Bošković-Stulli, Maja. nav. dj.

38 Usp. Car, Duško. nav. dj.

39 Zima, Dubravka. Ivana Brlić Mažuranić. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2001. str. 69.

40 Hranjec, Stjepan. Dječji hrvatski klasici. Zagreb: Školska knjiga, 2004. str. 46.

snagu), „mudar kao knjiga“ (znak mitske duhovnosti), „dobar kao dan“ (pokazatelj mitskog vitalizma)⁴¹. Ovaj tip lika – fizički malen, čudesnih sposobnosti, obilježen dobrotom – poznat je u tradicionalnoj bajci u različitim varijantama – kao palčić, patuljčić, dječčić jednostavno izniman po svojim fizičkim i unutarnjim osobinama. Prema Joži Skoku, idealizacija Hlapića „rezultat je autoričina bajkovitog stila i postupaka koji ne dovode u pitanje književnu uvjerljivost lika bez obzira na njegovu moguću egzistentnost u stvarnosti.“⁴²

Svaki nas književni tekst uči nečemu. U usmenoj književnosti on je transparentan jer književnost u puku izvorno ima ulogu „moralnog kodeksa“. Osnovna funkcija uvijek je ista – prenošenje ideje čovječnosti u autentičnoj, narodu bliskoj i imanentnoj formi. Kod *Čudnovatih zgoda šegrta Hlapića* narodni moralni kodeks utkan je u tkivo priče, ali i u postupke Hlapića i u gradnji fabule. U romanu je naglašen etički karakter, što je jedna od klasičnih odlika izvorne govorne tradicije. Ona je višestoljetna očuvateljica tradicionalnih, pozitivnih načela. Zato Hlapić čini dobra djela na selu, bježeći iz grada gdje mu je učinjena nepravda. Na svojem putovanju mali šegrt u ruralnoj sredini nailazi na niz detalja iz kojih je vidljivo da su dobra djela i rad temeljna polazišta. Kad djevojčica Gita, na primjer, nije sklona poslu među seljacima, seoski gospodar joj kaza: „Ja ne trebam takvog težaka! Tko ne radi, ne treba ni jesti!“ (parafraza iz Novog zavjeta: „Ako tko neće da radi, neka i ne jede“, 2 Sol 3, 10). Kršćanski motivi čvrsto počivaju u svim djelima IBM, pa tako i u Hlapiću. Mali se šegrt prekriži prije spavanja, divi se pastirčićima koji, premda nisu polazili škole, znaju da su sve plodine Božje djelo. Stjepan Hranjec je u tekstu pod naslovom *Ivana Brlić Mažuranić: Kršćanske vrijednosti u etičkoj funkciji* nabrojio nekoliko mjesta obilježenih kršćanskom tematikom. On zaključuje da su takva etička načela u Hlapiću svakako „izrasla iz kršćanskog svjetonazora obitelji Mažuranić.“⁴³

Kao što se u sadržajnoj i kompozicijskoj strukturi mogu pronaći elementi usmene književnosti, i u jeziku djela vidljiv je utjecaj narodne književne baštine. Najbolji su primjer brojne poslovice, poredbe te hiperbolizacije kojima obiluju tekstovi narodne književnosti. Narodni pripovjedač često u pripovijedanje upleće poslovice. Poslovica sažima životna iskustva, sveprostorna je i svezremenska, lako pamtljiva, te je prikladna da bude primjenjivana i izvan svojeg izvornog, usmenog konteksta. Odašilje jaku poruku i na taj način utječe na životne moralne vrijednosti. Kritičar Duško Car smatra da je *Hlapić* prošaran poučnim umetcima pa se doimlje kao knjiga mudrih izreka.⁴⁴ Primjerice, „Gdje se lud s mudrim bije, tu jednaka borba nije“, „Tko ne radi, ne treba ni da jede“ ili „Tko može da bude žalostan, taj će biti i dobar“

41 Detoni-Dujmić, Dunja. Ljepša polovica književnosti. Zagreb: Matica hrvatska, 1998. str.241.

42 Skok, Joža. Čudnovate zgode šegrta Hlapića i Priče iz davnina Ivane Brlić Mažuranić. Ključ za književno djelo, kolo II., knjiga 5., Zagreb: Školska knjiga, 1955., str. 64.

43 Hranjec, Stjepan. Ogledi o dječjoj književnosti. Zagreb: Alfa, 2009. Str. 325.-334.

44 Brlić, Mažuranić Ivana. Izabrana djela I. priredio Joža Skok, Naša djeca, Zagreb, 1994., str. 180.

samo su neke od poslovice na koje nailazimo u djelu, od onih izravno preuzetih iz narodnog života do rečenica koje svojom gnomskom strukturom i koncentracijom misaonosti samo podsjećaju na poslovice. Tu su i različite uzrečice koje i danas koristimo u svakodnevnom životu. Najpoznatija poredba iz djela „Hlapić je bio malen kao lakat, veseo kao ptica, hrabar kao Kraljević Marko, mudar kao knjiga, a dobar kao sunce“ karakterističan je usmenoknjiževni stilski sklop. Hiperbolizacija likova također je pučki model opisivanja likova. Tako je, primjerice, Hlapić karakterno idealiziran, dok je već navedeni opis lika majstora Mrkonje primjer preuveličavanja fizičkih osobina.

Skok primjećuje da je umjetnički izražaj Ivane Brlić-Mažuranić u ovom djelu oblikovan pod utjecajem usmene hrvatske književnosti, ali je stil pisanja originalan, „svijet IBM naoko je jednostavan, ali u svojim likovima, fabulama, radnji i stilu bogatiji, složeniji, puniji i osobniji nego bilo koji svijet narodnog pripovjedača“. ⁴⁵ Spisateljica je maštovitošću postigla odmak od usmenoknjiževnog obrasca i stvorila svoje, prepoznatljive maštovite svjetove. Najveća je vrijednost Hlapića upravo u tome što već 100 godina iznova svaku generaciju podsjeća na temeljne vrijednosti koje su potekle iz pučke mudrosti, a čuvala su se u usmenoj književnosti.

Iako neki od nabrojenih elemenata pripadaju općim osobinama poetičkog sustava dječje književnosti, ostaje još dovoljan broj onih koji su Maji Bošković-Stulli poslužili za zaključak kako je roman „po svojoj osnovnoj kompoziciji, po dinamici odvijanja radnje i stilskim odlikama, na svoj način bliži narodnoj bajci nego *Priče iz davnine*“. ⁴⁶

Zaključak

U svim navedenim studijama naglašena je čvrsta povezanost ovog djela s usmenom književnošću. Prihvaćajući usmenu hrvatsku tradiciju, spisateljica joj suprotstavlja drugu realnu razinu, a splet svih faktora daje autentičan Ivanin stil s jakim usmenim pečatom.

Autorica uvažava i poznaje usmenu književnost u raznolikim pojavnim oblicima. Ona je duboko utkana u bajkoviti roman *Čudnovate zgode šegrta Hlapića*. U njemu se pojavljuju različiti usmenoknjiževni oblici – narodna bajka, ali i elementi usmene epike. Oponašajući naivno i jednostavno razmišljanje u slikama, spisateljica u ovom djelu upotrebljava narodne, usmene izvore iz hrvatske baštine i uz njihovu pomoć oblikuje nedvosmislen sustav vrijednosti prilagođen dječjoj potrebi za doslovnim i lakim prepoznavanjem.

Interpretacijom djela uočili smo niz narodnih elemenata, i to na razini pri-

45 Skok, Joža. Čudnovate zgode šegrta Hlapića i Priče iz davnina Ivane Brlić-Mažuranić. Ključ za književno djelo, kolo II., knjiga 5., Zagreb: Školska knjiga, 1955.

46 Bošković-Stulli, Maja. Povratak „Šegrta Hlapiću“. // Revija 2, 7(1967), Osijek, str. 79.

povjednog stila, na razini fabule i kompozicije, na razini oblikovanja likova, ali i izrazitog kontrasta na etičkom planu. Neki od nabrojenih elemenata pripadaju općim osobinama poetičkog sustava dječje književnosti. Međutim, ostaje još dovoljan broj onih koji su kritičarima poslužili za zaključak da ovaj bajkoviti roman izvire iz pučkih korijena, nalazeći u njemu postojane etičke vrijednosti.

Literatura

1. Bošković-Stulli, Maja. Povratak *Šegrtu Hlapiću*. // Revija 2, 7(1967), Osijek, str. 79.
2. Car, Duško. Kraljicu je boljela glava od samoga kraljevanja: Romani Ivane Brlić Mažuranić. // Ivana Brlić Mažuranić: zbornik radova o Ivani Brlić Mažuranić / uredili Dubravko Jelčić...[et al.]. Zagreb: Mladost, 1970. str. 45.
3. Detoni-Dujmić, Dunja. Ljepša polovica književnosti. Zagreb: Matica hrvatska, 1998. str. 241.
4. Hranjec, Stjepan. Dječji hrvatski klasici. Zagreb: Školska knjiga, 2004. str. 46.
5. Hranjec, Stjepan. Hrvatski dječji roman. Zagreb: Znanje, 1998. str. 31.
6. Hranjec, Stjepan. Ogledi o dječjoj književnosti. Zagreb: Alfa, 2009. Str. 325.-334.
7. Skok, Joža. Čudnovate zgrade šegrtu Hlapića i Priče iz davnina Ivane Brlić Mažuranić. Ključ za književno djelo, kolo II., knjiga 5., Zagreb: Školska knjiga, 1955., str. 64.
8. Townsend, John Rowe. Written for Children. London: The Bodley Head, 1990. str. 220.
9. Zalar, Ivo. Dječji roman u hrvatskoj književnosti. Zagreb: Školska knjiga, 1983. str. 19.
10. Zima, Dubravka. Ivana Brlić Mažuranić. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2001. str. 69.